

ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА ЯК СУБ'ЄКТ ІНІЦІУВАННЯ ТА РОЗВ'ЯЗАННЯ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

Хорішко Л. С., Горло Н. В.

ВСТУП

Політична суб'єктність еліти проявляється у здатності до усвідомлено відповідальної участі, метою якої є вплив на динаміку політичних процесів. Існують об'єктивні (економічні, соціокультурні, політичні та інституціональні особливості функціонування політичної системи) та суб'єктивні (політична компетентність, мотивація, відповідальність) умови формування суб'єктності еліти. Серед основних характеристик суб'єктності еліти можна виокремити такі: самоідентифікація та внутрішньогрупова солідарність у постановці цілей та завдань політичної діяльності; компетентність у формуванні правил взаємодії та виборі засобів досягнення мети. До основних критеріїв політичної суб'єктності зараховують здатність до усвідомленої політичної діяльності, раціональність, постійність, суверенність політичних дій¹. Потенційним ресурсом формування політичної суб'єктності є рівень інституціоналізації еліти, тобто набуття структурної стійкості, детермінованої внутрішньоелітною консолідацією, ресурсним потенціалом, необхідним для визначення процедури та технологій політичної діяльності.

Лідерська складова частина політичної суб'єктності еліти інтенсифікує взаємодію інституціонального та суб'єктивно-особистісного рівнів здійснення політичної діяльності. У першому випадку йдеться про інституціональне закріплення лідерського статусу, отримання доступу до ресурсів, у другому – про наявність відповідних особистих якостей та здібностей політичного лідера, необхідних для мобілізації прихильників і прийняття політичних рішень.

Особливої актуальності суб'єктність політичної еліти чи окремих лідерів набуває в етнополітичних процесах. На думку Р. Брубейкера², такі поняття, як раса, етнічність, національність, є способами

¹ Скопин А., Климов А., Зайцев Д. Акторный поход в современных социальных науках: экономике, социологии и политологии. URL: <https://www.hse.ru/data/2012/12/16/1300987726/Скопин%20А.Ю.,%20Климов%20А.И.,%20Зайцев%20Д.Г.%20Ак.в%20современных%20социальных%20науках.pdf> (дата обращения: 06.12.2020).

² Брубейкер Р. Этничность без групп. Москва : Изд. дом ВШЭ, 2012. 408 с.

сприйняття, інтерпретації соціальної реальності, а тому різні підходи до їх тлумачення сприяють посиленню міжетнічної напруги, активізації боротьби за владу та перерозподіл ресурсів, що використовується владними суб'єктами у власних інтересах.

Так з'являються передумови для розв'язання етнополітичних конфліктів, основу яких становить загроза втрати ідентичності та протиріччя інтересів (політичних, економічних, культурних тощо). За визначенням А. Аклаєва, етнополітичний конфлікт становить собою зіткнення суб'єктів політики в їх прагненні реалізувати свої інтереси і цінності, пов'язані з досягненням або перерозподілом політичної влади, визначенням її символів, а також групового політичного статусу і пріоритетів державної політики, в яких етнічні відмінності стають принципом політичної мобілізації, і принаймні одним із суб'єктів етнічна група³. До їхніх основних характеристик зараховують: наявність певної ідеології, що формує ціннісно-сміслові аспекти боротьби етнічних груп чи політичних еліт; мобілізованість і чіткий поділ потенційних учасників на «свій-чужий» за національними, етнічними, мовними чи релігійними ознаками; високий рівень емоційної напруги та ірраціональності в інтерпретації подій.

Складність етнополітичних конфліктів зумовлена актуалізацією етнонаціональних особливостей суспільства, що були сформовані в процесі історичного та політичного розвитку конкретних держав. Їхня значущість посилюється внаслідок домінування ідей космополітизму та впливу глобалізації, набуваючи статусу певних ціннісно-сміслових орієнтирів і способу ідентифікації з метою задоволення потреб чи захисту інтересів. У цьому контексті політична еліта володіє необхідними структурно-функціональними характеристиками, а також ресурсами, що дозволяють проявляти суб'єктність в ініціюванні та розв'язанні етнополітичних конфліктів із метою використання їхнього потенціалу для задоволення власних потреб у боротьбі за владу чи засоби її реалізації.

1. Підходи до трактування суб'єктності політичних еліт в етнополітичних конфліктах

Проблеми суб'єктності в політичній сфері доволі дискусійні, оскільки стосуються критеріїв визначення суб'єкта дії, мотивів і ресурсного потенціалу⁴. На думку К. Шмітта, суб'єктність знаходить

³ Аклаев А.А. Этнополитическая конфликтология: Анализ и менеджмент. Москва : Дело, 2005. 472 с.

⁴ Макарычев А. Суверенитет, власть и политическая субъектность: две линии критической теории. URL: <http://www.politex.info/content/view/757/30/> (дата обращения: 06.12.2020).

своє вираження в політичній волі суверена, тобто суб'єкта, що наділений владними повноваженнями для прийняття стратегічних рішень. Вони стосуються ініціювання змін, що порушують існуючий порядок, вибору векторів розвитку держави та конкретизації суб'єктів взаємодії на внутрішньому та зовнішньому рівнях. У ситуаціях стабільності суб'єктність зумовлюється діями в рамках законодавчої бази, а в ситуаціях невизначеності чи змін – політичною волею. Саме вони визначають здатність політичного суб'єкта (суверена) до ефективної політико-управлінської діяльності, що відповідає потребам ситуації, спрямована на досягнення поставленої мети. При цьому політична воля суверена, його компетентність дають змогу йому легітимізувати, запропонований ним «новий порядок», залучивши суспільний ресурс для оптимізації досягнення цілей.

М. Фуко розгортання політичної суб'єктності пояснював наявністю трьох взаємодоповнюючих елементів: суверен, тобто суб'єкт, наділений повноваженнями та ресурсами, дисциплінарні практики, технологія управління. Він допускав наявність кількох центрів прийняття рішень, а тому не виключав можливість нівелювання ролі суверена під впливом тих чи інших факторів. Дисциплінарні практики – це конкретні способи та методи впливу діючого суб'єкта влади на суспільство, які можуть спиратися не лише на правові норми, але й залежати від домінуючих культурних цінностей, норм чи потреб ситуації. Взаємодіючи в політичному просторі на формальному та неформальному рівнях, суб'єкт влади формує дієву систему сільового управління, засновану на принципах раціональності та об'єктивності. Все це становить конкретну технологію управління політичним процесом, що використовується для оптимізації поставлених цілей та завдань.

Вивчення проблем суб'єктності еліти в етнополітичних конфліктах відбувається в рамках раціонального та інструменталістського підходів. Раціональний підхід акцентує увагу на визначенні раціональних чинників в етнополітичних конфліктах, що пов'язуються з діями політичних лідерів чи еліт, які використовують потенціал етносу для досягнення власних або групових цілей. На виникнення конфлікту впливають дії еліт, які використовують етнічність як ресурс при досягненні власних цілей. Як зауважує А. Варшні, етнічний чи національний конфлікт концептуалізується як комбінація «ціннісної раціональності» й «інструментальної раціональності». Обидві раціональності виражають цілеспрямовану поведінку, але їхні «концепції витрат» суттєво розходяться. Інструментальна раціональність передбачає строгий розрахунок затрат і вигід, що може вимагати відмови від деяких цілей або їх корегування, якщо витрати на їх реалізацію занадто

високі. Ціннісно-раціональна поведінка своєю чергою створюється свідомою етичною, естетичною, релігійною або іншою вірою, «незалежно від перспектив її успіху»⁵. Два види раціональності, розглянуті А. Варшні, на нашу думку, корелюють із двома видами етики, виділеними М. Вебером: ціннісній раціональності відповідає етика відповідальності, інструментальній – етика переконання.

Для дослідження ролі раціональності в етнополітичних конфліктах важливе значення має теорія колективної дії М. Олсона. У роботі «Логіка колективної дії. Суспільні блага і теорія груп» дослідник дійшов висновку, що індивіди, маючи власну мету, не завжди беруть участь у колективних діях заради віддалених цілей, які ставить перед собою колектив. Таким чином, індивід перебуває на позиції безбілетника, який користується суспільними благами, але не докладає зусиль для їх вироблення⁶. Колективну дію у великих масштабах можуть забезпечити спонукальні дії з боку владних еліт. В. Тишков зазначає, що теорія колективної дії Олсона дозволяє пояснити такий феномен етнічних конфліктів, як залучення маси рядових громадян до дій, в яких вони не бачать сенсу, а тим більше особистого інтересу⁷. На думку В. Хеслі, люди будуть брати участь у політичних рухах тільки у тому випадку, коли вигоди від членства в групі перевищуватимуть збитки. При цьому важливо, щоб очікувані вигоди переважали можливі негативні наслідки для учасників рухів із боку влади. Звідси випливає необхідність сильного лідерства, причому мотиви лідерів можуть відрізнятися від масових, але найчастіше націоналістичні лозунги будуть сприяти їхній кар'єрі⁸. Тобто і очільники політичних рухів, і рядові учасники можуть проводити власну калькуляцію вигід і затрат, відповідно до якої корегуватимуть свої дії.

Т. Сидорина і Т. Полянников зазначають, що в рамках кожного етносу наявні сили, які можуть перевести груповий мобілізаційний потенціал у політичне русло. Етнічні лідери, розробляючи відповідні ідеології і програми, намагаються надати масовим націоналістичним настроям систематизовану форму і «вписати» етнічний протест у рамки наявних політичних можливостей – як внутрішніх, так і міжнародних, прагнуть отримати підтримку з боку етнічних родичів, що проживають

⁵ Varshney A. Nationalism, Ethnic Conflict, and Rationality. *Perspectives on Politics*. March 2003. Vol. 1, No. 1. P. 85, 86.

⁶ Олсон М. Логіка колективної дії. Суспільні блага і теорія груп / пер. з англ. Київ : Лібра, 2004. С. 493.

⁷ Тишков В. О природе этнического конфликта. *Свободная мысль*. 1993. № 4. С. 13.

⁸ Хесли В.Л. Национализм и пути разрешения межэтнических противоречий. *Полис*. 1996. № 6. С. 43, 44.

за кордоном, та від міжнародних організацій⁹. Політичні лідери є своєрідними антрепренерами, роль яких у конфлікті дуже значна. Як вважає М. Лебедева, роль особистості політичного діяча також багато важить для вибору мирного або збройного шляху розвитку конфлікту¹⁰. Доцільно згадати чинного президента Росії, з особистими якостями якого часто пов'язують проведення агресивної політики щодо України.

Рациональний підхід у дослідженні суб'єктності еліти в етнополітичних конфліктах може бути доповнений інструменталістським. Його представники (Д. Горовіц, Н. Хлейзер, С. Олзак, Дж. Нейджил) розглядають етнічність як своєрідний ресурсний потенціал політичної еліти в боротьбі за владу та мобілізацію суспільних настроїв. Саме політична еліта володіє необхідними ресурсами (політичними, адміністративними, інформаційними) для включення етнічної проблематики у внутрішню та зовнішню повістку дня з метою мобілізації суспільних настроїв і мотивування до активних дій. У цьому контексті відбувається формування відповідних ціннісно-ідеологічних смислів у розумінні політичної реальності, визначаються доцільні форми поведінки етнічних груп. У процесі активізації міжетнічної взаємодії вони отримують змогу задовольнити свої потреби в пошуку «собі подібних» та консолідації зусиль щодо протистояння космополітизму та іншим тенденціям сучасного суспільно-політичного розвитку.

Поведінку етнічних груп у конфлікті ґрунтовно досліджував Д. Горовіц. На його думку, в етнічному конфлікті поєднуються й емоційні, і раціональні детермінанти, тому не можна погодитися з тим, що етнічність «глуха» до доказів розуму або що етнічний конфлікт виступає оптимальним результатом взаємодії суб'єктів, які діють раціонально¹¹. Етнічний конфлікт має певну логіку, яка впливає на сприйняття і мотиви дій як лідерів, так і їхніх послідовників. Політичні інститути можуть пливати на перебіг і результати конфлікту, а зміни в політичних інститутах впливають на зміни в поведінці учасників конфлікту. Разом із тим Д. Горовіц досить критично поставився до тверджень про пріоритетну роль елітної конкуренції. Він задає питання: чому конфлікт між елітами буде відбуватися за етнічною ознакою і чому послідовники еліт будуть йти за ними, якщо вигоди від конфлікту отримує виключно еліта, чий інтерес і

⁹ Сидорина Т.Ю., Поляников Т.Л. Национализм: теории и политическая история. Москва: Издательский дом ГУ ВШЭ, 2006. С. 303, 304.

¹⁰ Лебедева М.М. Межэтнические конфликты на рубеже веков (методологический аспект). *Мировая экономика и международные отношения*. 2000. № 5. С. 37.

¹¹ Horowitz D.L. Structure and Strategy in Ethnic Conflict. Paper prepared for the Annual World Bank Conference on Development Economics, Washington, D. C., April 20–21, 1998. P. 22.

мотивує боротьбу? Він пише, що, «можливо, послідовники не знають, що ними маніпулюють, але це потрібно довести. Особливо малоймовірно, що люди будуть йти на війну або брати участь у смертельних заворушеннях від імені інших»¹².

На думку С. Олзак, етнічна мобілізація є дієвим інструментом задоволення потреб як конкретних суспільних груп, так і політичної еліти. Її зміст визначається актуалізацією одного з маркерів – мовою, релігією, кольором шкіри, територіальною приналежністю¹³. Динаміка протікання зумовлюється наявністю організованого центру управління та представництва інтересів. Мова, передусім, йде про державу та правляча політична еліта, яка володіє всім необхідними ресурсами впливу на рівні внутрішньої та зовнішньої політики. У цьому контексті еліта може сприяти ситуативній етнічній мобілізації через такі фактори впливу: 1) націоналізм (активізація національних інтересів, права на самовизначення); 2) відмінності регіонального розвитку (посилення протиріч між центром та регіонами, створення умов для конкуренції за ресурси); 3) етнічна нерівність (відсутність рівних умов доступу до задоволення потреб та інтересів у різних сферах життєдіяльності етнічних груп); 4) формування державної політики щодо регулювання етнополітичних відносин (законодавча база, представництво інтересів, соціальне забезпечення).

Водночас в умовах глобального розвитку не лише держава та правляча політична еліта можуть виступати суб'єктами активізації мобілізаційного потенціалу етнічних груп. Олзак вважає, що є передумови до збільшення впливу на ці процеси різних наднаціональних утворень (НАТО, ОПЕК, ЄС тощо). Вони володіють необхідним ресурсним потенціалом для формування, передусім, міжнародної повістки дня. Актуалізація уваги на певних етнонаціональних протиріччях є дієвим інструментом впливу на конкретну державу з метою зміни її позиції чи балансу сил.

Отже, суб'єктність еліти в етнонаціональних конфліктах досліджується в рамках раціонального та інструменталістського підходів. Структурно-функціональні характеристики політичної еліти, розширені можливості доступу до ресурсів сприяють активному використанню етнополітичних конфліктів у процесах міжелітної конкуренції та боротьби за владу.

¹² Horowitz D.L. Structure and Strategy in Ethnic Conflict. Paper prepared for the Annual World Bank Conference on Development Economics, Washington, D. C., April 20–21, 1998. P. 9.

¹³ Olzak S. Contemporary Ethnic Mobilization. *Annual Review of Sociology*. 1983. Vol. 9. Pp. 355–374.

2. Суб'єктність політичної еліти в ініціюванні етнополітичних конфліктів

Динаміка розгортання етнополітичного конфлікту зумовлюється наростанням протиріч інтересів різних суб'єктів у боротьбі за отримання чи збереження певного політичного статусу¹⁴. З одного боку, більш-менш організована група активістів може виражати готовність до боротьби за відстоювання інтересів, зміну статусу в політичній системі. З іншого боку, політична еліта в боротьбі за владу потребує ресурсу мобілізаційної підтримки, а тому зацікавлена в актуалізації значущих для груп громадськості ідей чи цінностей. У цьому контексті досить часто ключовими стають такі маркери, як мова, культура, традиції, віра тощо.

Політична еліта досить часто проявляє суб'єктність в ініціюванні міжетнічних протиріч. По-перше, рівень інституціоналізованості в політичній системі визначає можливості здійснення владного впливу на процес активізації міжетнічної напруги з метою вирішення інших, актуальних для еліти завдань. По-друге, безпосередня залученість до визначення ключових правил і норм взаємодії в політичному просторі дає змогу формувати ціннісно-змістовні інтерпретації тих чи інших подій, здатних актуалізувати поділ на «свій-чужий». Отже, відбувається мобілізація протестних настроїв тих самих етнічних груп, які можуть використовуватися владними суб'єктами в досягненні власних інтересів. По-третє, розширений доступ до ресурсів (інституціональних, фінансових, інформаційних, силових) формує додаткові можливості активізації політичної волі суб'єкта у прийнятті політичних рішень, а також оптимізації вибору способів, методів, технологій політичної діяльності.

Досить яскраво проблематика суб'єктності еліт в ініціюванні етнополітичної напруги чи конфліктів проглядається у пострадянських країнах. Це пояснюється значним впливом владних суб'єктів на процеси державотворення союзних республік. У процесі формування державних кордонів більшою мірою акцент робився на врахуванні факторів економічної доцільності розвитку певних сфер виробництва, наявності трудових і природних ресурсів, а поза увагою залишалися історичні та культурні особливості формування, розвитку, розселення конкретних етнічних груп. Активна політика радянського керівництва щодо регулювання процесів внутрішньої міграції також мала вплив на зміну демографічної структури населення конкретних регіонів, створюючи передумови міжетнічної напруги.

¹⁴ Ачкасов В. Роль элит в провоцировании и эскалации этнополитических конфликтов. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-elit-v-provotsirovanii-i-eskalatsii-etnopoliticheskikh-konfliktov> (дата обращения: 06.12.2020).

Особливості процесів державотворення в Киргизстані, розпочатих у 20-ті роки минулого століття, сприяли формуванню передумов міжетнічної напруги киргизів та узбеків. Після отримання незалежності правляча еліта Киргизстану досить активно займалася формуванням киргизької ідентичності. Свідченням цього були такі рішення: 1) закріплення в Основному законі та його подальших редакціях (1993, 2007) терміну «киргизька державність»; 2) акцентування уваги на ролі саме титульного етносу в розвитку державності; 3) розширення можливостей доступу до державних посад представників титульного етносу; 4) посилення значущості впливу національних культурних цінностей. Регіональні й етнічно-групові особливості формування національної еліти спонукали її представників апелювати до проблем ідентичності, що сприяло мобілізації суспільних настроїв і підвищувало шанси на перемогу в боротьбі за владні повноваження.

Все це сприяло формуванню міжетнічної напруги в Ошській та Джелал-Абадській областях на півдні держави, де компактно проживає узбецька діаспора. Її представники вважають ці території місцем свого компактного проживання, яке сформувалося протягом значного періоду часу, а тому активно протидіють національній політиці правлячої еліти. Будучи найбільшим за чисельністю етносом на вказаних територіях і загалом у державі, узбеки позбавлені представництва в органах влади, зазнають певних утисків у розвитку мови та культури.

Процеси зміни правлячого режиму в Киргизстані (2010) актуалізували боротьбу за владні повноваження. Особливої гостроти вона набула в Ошській та Джелал-Абадській областях, спровокувавши етнополітичний конфлікт. Його динаміка зумовлювалася боротьбою за владу в регіоні представників місцевих еліт, кримінальних авторитетів і тимчасового уряду. Кожен із вказаних суб'єктів прагнув залучитися підтримкою конкретної етнічної групи. Представники тимчасового уряду навіть спробували організувати спільну боротьбу представників двох конфліктуючих етносів, залучившись підтримкою просвітницько-культурних організацій узбецької діаспори¹⁵. Отже, саме емоційні гасла, орієнтовані на етнічну солідарність в отриманні доступу до владних повноважень, які використовувалися кожною з вказаних груп, стали основою політичної мобілізації та активізації діяльності, що супроводжувалася погромами, сутичками та людськими жертвами.

Процеси формування на території сучасної Молдови самопроголошеної Молдовської Придністровської республіки (СМНР)

¹⁵ Этничность и религия в современных конфликтах / отв. ред. В. Тишков, В. Шнирельман; Ин-т этнологии и антропологии им. Н. Миклухо-Маклая РАН. Москва : Наука, 2012. С. 23–56.

супроводжувалися загостренням міжетнічних протиріч, які призвели до виникнення конфлікту. Значною мірою ця ситуація була зумовлена політикою союзного керівництва та власне місцевої політичної еліти. По-перше, в процесі довготривалого процесу встановлення кордонів між Молдавською РСР та Українською РСР сформувалася поліетнічна структура населення цього регіону, де молдавани становили меншість порівняно з росіянами, українцями. По-друге, розвиток об'єктів промисловості, їх союзне підпорядкування – все це сприяло встановленню тісних зв'язків із промисловими центрами Росії та України. Так, був сформований своєрідний соціокультурний простір проживання російськомовного поліетнічного населення.

Активізація державотворчих процесів у Молдові (1989–1991) була пов'язана з вибором певного вектора розвитку. У цьому контексті тодішня правляча еліта прийняла ряд рішень (визнання офіційною мовою румунської з латинським правописом, проведення акції «Міст квітів», затвердження державного прапора, кольори якого відповідали румунському), що викликали незадоволення місцевої еліти Придністров'я, оскільки були сигналом потенційної втрати влади та доступу до ресурсів. Отже, процеси боротьби за владу між націонал-демократичною елітою та партноменклатурою Придністров'я поклали початок міжетнічній напруги, що переросла в конфлікт. Кожна зі сторін керувалася ключовим гаслом, що було актуальне для широких верств населення. Націонал-демократична еліта здійснювала політичну мобілізацію навколо ідей національного відродження, орієнтуючись на потреби більшості суспільства, тобто молдаван. Водночас місцева еліта Придністров'я акцентувала на загрозі втрати ідентичності.

Проголошення незалежності Молдови (1991) активізувало протестні настрої в цьому регіоні, що призвело до виникнення збройних сутичок між регулярною армією та добровільними формуваннями, внаслідок чого була утворена СПРМ. За підтримки 14 російської армії місцева еліта СПРМ організувала «повзучий путч», закріпивши за собою владні повноваження. Це сприяло наростанню міжнаціональних протиріч, які переросли у збройну боротьбу, де кожна зі сторін отримувала також підтримку зовнішніх суб'єктів (Румунії та Росії). Підписання Московських угод (1992) сприяло лише деескалації конфлікту¹⁶.

Досить активно фактор посилення етнополітичної напруги (так зване «курдське питання») використовується правлячими елітами Туреччини в реалізації власних інтересів на внутрішньополітичному та

¹⁶ Рудь І. Придністровський конфлікт: основні причини й сучасний стан протистояння. URL: <http://nbuviap.gov.ua/images/ukraine/2019/ukr1.pdf>. (дата звернення: 08.12.2020).

зовнішньополітичному рівнях. Причому на різних етапах розвитку держави формувалися певні моделі трактування змісту міжетнічних протиріч, що використовувалися в досягненні відповідних цілей. Основним суб'єктом мобілізації протестних рухів курдів є Робітнича партія Курдистану, а також її лідер А. Оджалан. Вона була сформована для активізації боротьби проти політики мовно-культурної дискримінації (заборона вживання курдської мови, символіки, переслідування політичних активістів за апелювання до рис етнічної ідентичності), що проводилася урядовими структурами Туреччини.

У період 1980–1990 рр. відбувалися повномасштабні збройні сутички між урядовими військами та курдськими активістами, що супроводжувалися значними людськими жертвами та репресіями¹⁷. Потреба жорсткої політики обґрунтовувалася необхідністю боротьби із сепаратизмом із метою збереження ідентичності турецької нації та територіальної цілісності держави. У цьому контексті, наприклад, урядом були відтерміновані рішення щодо скорочення загальної чисельності армії та зменшення строку служби. На зовнішньому рівні проведення цієї політики отримало підтримку з боку США та Ізраїлю, що стало додатковим ресурсом силового тиску.

У першій половині 2000-х рр. відбулася еволюція поглядів політичної еліти на курдське питання. Цьому сприяли події на внутрішньому та зовнішньому рівнях. По-перше, арешт лідера РПК, його заклик до дескалації міжетнічної напруги, а також потреба урегулювання статусу національних меншин у контексті активізації взаємодії з ЄС. По-друге, відбулося погіршення стану турецько-американських відносин унаслідок надання автономії іракському Курдистану. Прихильники проєвропейського вектора розвитку Туреччини виступали за розширення можливостей розвитку курдської культури та мови, а також підвищення рівня економічного розвитку регіонів компактного розселення курдів. Водночас значна частина еліти підтримувала лише ідеї щодо збільшення державних інвестицій в економічний розвиток регіонів, заселених курдами¹⁸. У цьому контексті правлячою елітою були прийняті такі рішення: 1) відміна режиму надзвичайної ситуації на заселених курдами територіях; 2) надання доступу до початкової освіти та відновлення трансляції новин курдською мовою; 3) легалізація діяльності курдських

¹⁷ Борділовська О.А., Кухта В.В. Моделі врегулювання курдської проблеми: досвід чотирьох близькосхідних країн. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 86. С. 397–403. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2014_86_100.

¹⁸ Задонский С. Курдский вопрос в Турции. URL: <http://www.iimes.ru/?p=116> (дата обращения: 13.12.2020).

політичних партій. Результати виборів (2004, 2007) засвідчили зростання підтримки серед курдського населення політики партії Справедливості та Розвитку (ПСР), очолюваної Р.Т. Ердоганом. Правляча еліта отримала додаткові можливості покращити імідж Туреччини серед різних інституцій ЄС, а також посилити власні позиції щодо військової еліти.

Водночас розширення прав та свобод, отримання владних повноважень за посередництвом партій у місцевих органах влади створило передумови активізації та консолідації курдів у відстоюванні власних інтересів. Ззнали певної трансформації їхні вимоги до уряду, основною яких стала «демократична автономія». Це дещо посилило напругу між правлячою партією та прокурдськими партіями. Але їх включеність у конституційний процес (2010–2012) в обмін на підтримку ініціатив Ердогана знизила рівень напруженості у взаємодії. Водночас подальша відмова ПСР враховувати курдські ініціативи щодо правок в Основний закон зумовила наростання протиріч, що переросли в масові акції непокори, активізувавши діяльність урядових силових структур¹⁹. В умовах сучасної політичної дійсності обидві сторони конфлікту прагнуть впливати на його динаміку з метою використання його ресурсного потенціалу в боротьбі за владні повноваження.

Можна констатувати еволюцію поглядів політичної еліти Туреччини на курдське питання від домінування силових методів тиску до поступової легалізації в політичній системі. На різних етапах розвитку держави владні суб'єкти активно використовували наявні етнополітичні протиріччя для реалізації власних інтересів у внутрішній та зовнішній політиці.

Велика роль належить політичним елітам в ініціюванні іредентистських політичних конфліктів, у рамках яких споріднена держава намагається включити до свого складу частину території сусідньої держави під тим приводом, що там проживає споріднена етнічна група, яка зазнає утисків. У сучасному світі іредентистські гасла стали невід'ємною рисою політичної риторики радикально налаштованої політичної еліти в багатьох регіонах світу. Так, у 2014 р. лідер північноірландської націоналістичної партії «Шинн Фейн» Дж. Адамс закликав провести референдум у Північній Ірландії, який міг призвести до відокремлення від Великобританії і возз'єднання з Ірландією²⁰.

¹⁹ Шльков П. *Курдский вопрос в Турции: на пути разрешение конфликта?* URL: <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=204299> (дата обращения: 06.12.2020).

²⁰ В Северной Ирландии призвали провести референдум об отделении от Великобритании. URL: https://rus.lb.ua/world/2014/09/19/279980_severnoy_irlandiya_prizvali.html (дата обращения: 15.12.2020).

Регіоналізм іредентистського характеру сформувався у Валлонії – бельгійському регіоні, де проживає франкомовне населення. В умовах політичної кризи в Бельгії у 2007–2011 рр. поглибився розкол між Валлонією і Фландрією. Загроза територіальній цілісності країни була досить великою; ряд політиків Валлонії обґрунтовував іредентистські наміри з метою приєднання до Франції. Курс радикально налаштованих валлонських політиків повністю підтримала лідер французького «Національного фронту» М. Ле Пен. Наведений приклад свідчить про те, що іредентистські гасла часто не знаходять повної підтримки з боку пересічного населення, але в них можуть бути зацікавлені впливові політики інших держав.

Отже, політична еліта виступає активним суб'єктом ініціювання етнополітичних конфліктів. Мобілізаційний потенціал конфліктуючих сторін може використовуватися суб'єктами влади в боротьбі за досягнення, утримання чи реалізацію владних повноважень. Структурно-функціональні особливості еліти дають змогу отримувати доступ до різних ресурсів, необхідних для ініціювання конфлікту та впливу на динаміку його розгортання.

3. Основні способи розв'язання етнополітичних конфліктів

Запорукою стабільності суспільно-політичного ладу в поліетнічних державах є забезпечення умов для мирного співіснування представників титульного етносу й усіх етнонаціональних груп.

Найбільш дієвими є превентивні заходи, які попереджують відцентрові тенденції і забезпечують консенсусні відносини між представниками різних етнічних груп. Вкрай важлива роль у цьому належить ефективній етнополітиці, яка спрямована на недопущення будь-яких форм дискримінації меншин – у соціально-економічній, політичній, духовній сферах суспільства. Важливо, щоб державна етнополітика сприяла формуванню загальнодержавної національної ідентичності, то можна вести мову про необхідність впровадження «політики національної ідентичності». Це вкрай кропітка робота, адже необхідно при цьому уникати її конфлікту з локальними ідентичностями. Якраз її відсутність у багатьох поліетнічних державах призводить до появи сепаратистських настроїв. Політику національної ідентичності проводять як інституціоналізовані суб'єкти політичної системи – органи державної влади, органи місцевого самоврядування, політичні партії, так і персоналізовані суб'єкти – політичні лідери, науковці, діячі культури, журналісти. Політика національної ідентичності більш успішно спрацьовує тоді, коли держава формує політичну націю, вибираючи для цього одну з моделей етнополітики – інтеграційну чи політику мультикультуралізму. Наприклад,

Г. Луцишин наголошує на ефективності інтеграційної моделі в розвитку сучасних поліетнічних держав, зазначаючи, що є етноси, генетично доволі далекі, але інтегровані в такі доволі стійкі державні утворення, як Швейцарія або Бельгія²¹. Однак жодна з цих політик не гарантує етнополітичну стабільність у державі. Як відомо, європейський мультикультуралізм нині перебуває у стані кризи, а у Бельгії наявні сепаратистські тенденції.

Дієвим способом налагодження консенсусних відносин між усіма етнічними групами в поліетнічній державі може бути консоціативна (співсуспільна) демократія, модель якої запропонував А. Лейпхарт. Характерними рисами співсуспільної демократії є реалізація влади великою коаліцією політичних лідерів, які представляють всі сегменти багатоскладового суспільства, взаємне вето, або «правило співпадаючої більшості», як гарантія життєво важливих інтересів меншин, пропорційність як головний принцип політичного представництва, призначень на державні посади і розподілу суспільних фондів, а також висока автономність кожного сегмента в реалізації своїх внутрішніх справ²². Безумовно, такий варіант підійде не для всіх суспільств, де існують національні меншини, а тільки для тих, які описав сам А. Лейпхарт як найбільш придатні для формування консоціативних структур: невелика територія поширення консоціативних структур, налаштованість еліт на співпрацю, невеликий розмір кожного сегмента.

У цьому контексті можна згадати Дейтонські угоди (1995), які визначили основні засади утворення держави Боснія та Герцеговина. Для зниження рівня міжетнічної напруги та подальших процесів деескалації конфлікту систему державного управління сформовано на основі доступу трьох представників титульних етносів (сербів, хорватів, босняків) до здійснення владних повноважень та представництва інтересів. Вищим органом влади є Президія, яку спільно очолюють президенти-представники, наділені однаковими повноваженнями та правом вето щодо тих рішень, які суперечать інтересам етносу, який вони представляють. Аналогічно рівноправність участі титульних етносів забезпечена й у представницькому органі влади. Водночас контроль за виконанням домовленостей здійснюється Верховним представником Боснії та Герцеговини, який наділений повноваженнями ООН.

²¹ Луцишин Г. Особливості етнополітичних інтеграційних процесів на міжнародному рівні. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/28216/1/027-128-131.pdf> (дата звернення: 15.12.2020).

²² Лейпхарт А. Со-общественная демократия. URL: http://www.civisbook.ru/files/File/Leiphart_1992-_3.pdf (дата обращения: 15.12.2020).

Модель співсуспільної демократії має як нормативні, так і емпіричні ознаки, тобто це своєрідна ідеальна модель, яка у процесі практичного втілення може стикатися з різними труднощами. Недаремно окремі з консоціативних систем виявилися нежиттєздатними. Досить скептично до можливості її застосування для вирішення етнічних конфліктів поставився Д. Горовіц, який вважав, що багатоскладові коаліції за наявності серйозного соціального або етнічного поділу неможливі²³.

Спорадичні прояви невдоволення меншин своїм статусом можуть призвести до появи внутрішньодержавного політичного конфлікту. В етнополітології виділяють кілька методів управління конфліктом: гегемоністський контроль за перебігом конфлікту з боку держави, арбітраж (втручання третьої сторони), автономізація, федералізація, поділ владних повноважень (визнання принципу етнічного плюралізму при балансі інтересів меншості). Останні з перелічених методів ефективні і як превентивні заходи.

Автономізація – важливий шлях для задоволення прав національних меншин. Автономія визначається як самоврядування певної території у державі, яка передбачає широкі можливості для розв'язання своїх внутрішніх проблем. Є кілька видів автономії, які поділяються на територіальні і екстериторіальні. Серед територіальних автономій слід звернути увагу на національно-державні і національно-територіальні, які утворюються саме на території компактного проживання певної етнічної групи. Ці види автономій дають право на самостійне вирішення питань у сфері внутрішньої політики, що передбачає наявність органів законодавчої і виконавчої влади. У національно-культурній автономії створюються всі умови для реалізації культурних потреб етнічної групи, в тому числі мовних. Цим завданням найкраще відповідає персональна автономія як різновид національно-культурної, яка дає змогу індивіду вільно користуватися своєю мовою, сповідувати певну релігію, створювати культурні товариства, не прив'язуючись до чітко окресленої території.

Автори аналітичної записки «Етнополітична безпека України: політико-правові механізми протидії етнополітичній дезінтеграції держави», підготовленої науковцями Інституту держави і права ім. В.М. Корецького (2015 р.), зазначають, що надання деякого ступеня автономії регіону в результаті деволуції (Шотландія) чи децентралізації (Країна Басків, Каталонія) посилює націоналістичні настрої і сприяє формуванню окремої ідентичності: «Іншими словами, укладення угод між центром і регіоном щодо передачі останньому

²³ Горовиц Д. Разрушенные основания права сепарации. *Власть*. 2013. № 11. С. 190.

більшої компетенції може лише на деякий час задовольнити вимоги етнічних рухів у регіонах і в довгостроковій перспективі закладають фундамент для розвитку регіонального націоналізму»²⁴. На їхню думку, основна причина того, чому автономні політичні інститути сприяють процвітанню регіонального націоналізму, є те, що вони, як правило, дають політичну владу місцевим лідерам, які на перший план висувають захист місцевої ідентичності²⁵. Отже, автономізація сприяє виникненню аутентичного регіоналізму, тобто створює підстави для колективної мобілізації населення на підтримку програм, які висуваються елітами.

Постійна увага до настроїв етнонаціональних груп і оперативне реагування на сепаратистські наміри мають виключно важливе значення, адже вирішення протиріч на внутрішньодержавному рівні може попередити вихід конфлікту на зовнішньополітичну арену. Споріднені держави досить часто висловлюють зацікавленість у добробуті співвітчизників за кордоном, у крайніх випадках розвивають плани щодо приєднання спорідненого населення і території його проживання. На основі іредентистських прагнень виникають міждержавні збройні конфлікти або війни, які спричиняють дестабілізацію ситуації у всьому регіоні, призводять до втрат людських життів, матеріальних збитків і руйнування всієї інфраструктури. Причому навіть за короткий період перебігу конфлікту у відкритій формі можливе значне погіршення ситуації. Специфіку міждержавних конфліктів, що виникли на іредентистському ґрунті, дослідив Дж. Гоксек, на думку якого іредентистські конфлікти часто провокуються саме суверенними державами, а не меншинами-іредентами. Оскільки у держав є ресурси для ведення повномасштабних війн, ці конфлікти мають тенденцію посилюватися або ставати міжнародними. У той же час іредентистські конфлікти, ініційовані меншинами, не виходять на такий рівень інтенсивності і сили, як розпочаті суверенними державами²⁶.

Важливим кроком у попередженні і врегулюванні іредентистського конфлікту може бути встановлення таких відносин між іредентистською державою і спорідненою їй групою-іредентою, які б забезпечували досить тісні економічні і культурні стосунки, що не викликали б занепокоєння з боку влади поліетнічної держави, в якій

²⁴ Етнополітична безпека України: політико-правові механізми протидії етнополітичній дезінтеграції держави : наукова записка / Горбатенко В.П. (керівник авт. кол.), Шемшученко Ю.С., Кресіна І.О., Стойко О.М. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2015. С. 37.

²⁵ Там само. С. 38.

²⁶ Gokcek G. Irredentism versus Secessionism: The Potential for International Conflict. URL: <http://ssrn.com/abstract=1595095> (last accessed: 03.07.2020)

проживає іредента. ООН схвалює нерадикальні способи розв'язання протиріч, наприклад, коли держава, яка проводить іредентистську політику, обмежується посиленням свого впливу на територію компактного проживання етнічних родичів, наприклад, контролює дотримання прав представників національних меншин. У Больцанських рекомендаціях, зокрема, зазначено, що споріднена держава може надавати привілеї національним меншинам за кордоном, серед яких: культурні і освітні можливості, пільги на поїздки, дозвіл на роботу і полегшений доступ до отримання віз. Прийнятною є підтримка освіти за кордоном, підготовка вчителів, надання стипендій, підручників і шкільного обладнання. Споріднена держава може підтримувати культурні, релігійні чи інші неурядові організації за умови дотримання законодавства і за згоди держави, в якій зареєстровані й діють ці організації. Допускається транскордонне мовлення, крім передач із використанням мови ворожнечі, і тих, які підбурюють до насильства, расизму чи дискримінації²⁷.

Цілком прийнятні контакти між спорідненою державою і національними меншинами можуть реалізовуватися в межах міжрегіонального співробітництва. Відмітною ознакою сучасності є посилення регіонів як учасників внутрішньо- і зовнішньополітичних процесів. Цей факт значною мірою пов'язаний із трансформацією функцій держави, яка відбувається в сучасному світі під впливом глобалізації. Держави втрачають роль єдиних суб'єктів світової політики, адже великий вплив на вирішення політичних проблем справляють наднаціональні утворення і регіональні співтовариства. Вихід на світову політичну арену регіонів як впливових політичних акторів пов'язують із закономірним процесом посилення регіональної ідентичності, яка проявляється яскравіше в умовах глобалізаційних впливів.

Таким чином, існує кілька шляхів подолання деструктивного впливу сепаратизму в різних його проявах на внутрішньополітичні процеси в поліетнічній державі, причому їх ефективність буде більшою на етапі попередження появи сепаратистських настроїв. Подолання деструктивного впливу сепаратизму на політичні процеси в поліетнічній державі вимагає від правлячої політичної еліти рішучих дій. Першочергово варто здійснювати заходи превентивного характеру задля попередження появи відцентрових настроїв, до яких варто зарахувати проведення ефективної етнополітики, запровадження консоціативної демократії, уведення виборчих переваг для представників національних меншин

²⁷ The Bolzano/Bozen Recommendations on National Minorities in Inter-State Relations & Explanatory Note. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/8/6/33633.pdf> (last accessed:18.12.2020).

(національні виборчі округи, зарезервовані місця в парламенті), автономізація. У разі виходу конфлікту на міжнародний рівень варто звертатися до міжнародного арбітражу і застосовувати силові методи вирішення конфлікту.

ВИСНОВКИ

Суб'єктність еліти проявляється у здатності задовольняти власні інтереси через здійснення впливу на інших суб'єктів і мотивування їх до діяльності. Розгортання політичної суб'єктності відбувається під впливом об'єктивних та суб'єктивних умов, що формуються в процесі розвитку конкретної політичної системи. Особливої актуальності суб'єктність еліти набуває в процесі ініціювання етнополітичних конфліктів. Вони характеризуються високим рівнем конфліктогенного потенціалу, зумовленого артикуляцією та агрегацією етнонаціональних особливостей етнічних груп, що проживають на території держави. Вказані особливості формуються в процесі історико-політичного розвитку, а тому є ключовими в ідентифікації та консолідації протестного потенціалу з метою відстоювання власних інтересів.

У цьому контексті політична еліта володіє необхідними структурно-функціональними особливостями та ресурсами, необхідними для прояву суб'єктності в ініціюванні та розв'язанні етнополітичних конфліктів. Їх конфліктогенний та мобілізаційний потенціал може використовуватися владними суб'єктами у процесах боротьби за владні повноваження.

Від позиції політичної еліти значною мірою залежить процес розв'язання етнополітичного конфлікту. Розробка однієї універсальної моделі врегулювання етнополітичних конфліктів неможлива, вибір того чи іншого варіанту завершення конфлікту залежить від конкретних обставин і умов, у тому числі від ситуативних чи стратегічних інтересів політичної еліти. Очевидно, що більш ефективним є застосування превентивних засобів, адже етнополітичні конфлікти досить важко піддаються розв'язанню у зв'язку з великим ступенем ірраціональності, пов'язаного з роллю емоційного чинника. Тому в рамках проведення державної етнополітики необхідно вдосконалювати засоби міжетнічної комунікації, сприяти формуванню загальнонаціональної ідентичності, в разі необхідності запроваджувати екстериторіальну автономію в корпоративній або персональній формах, забезпечувати прийнятні форми взаємодії споріднених груп із материнськими державами.

АНОТАЦІЯ

Визначено особливості трактування ролі політичних еліт чи окремих лідерів в ініціюванні етнополітичних конфліктів, представлених у рамках раціонального та інструменталістського підходів. Розглянуто зміст політичної суб'єктності еліти в ініціюванні та розв'язанні етнополітичних конфліктів. Обґрунтовано, що структурно-функціональні характеристики еліти та доступ до ресурсів розширюють можливості використання конфліктогенного та мобілізаційного потенціалу етнополітичних конфліктів у боротьбі за владні повноваження та задоволення власних інтересів. Конкретизовано зміст та основні характеристики етнополітичних конфліктів. На конкретних прикладах проаналізовано суб'єктність еліти в ініціюванні етнополітичних конфліктів. Визначено основні способи розв'язання етнополітичних конфліктів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Скопин А., Климов А., Зайцев Д. Акторный поход в современных социальных науках: экономике, социологии и политологии. URL: <https://www.hse.ru/data/2012/12/16/1300987726/Скопин%20А.Ю.,%20Климов%20А.И.,%20Зайцев%20Д.Г.%20Ак.в%20современных%20социальных%20науках.pdf> (дата обращения: 06.12.2020).
2. Аклаев А.А. Этнополитическая конфликтология: Анализ и менеджмент. Москва : Дело, 2005. 472 с. 25 с.
3. Брубейкер Р. Этничность без групп. Москва : Изд. дом ВШЭ, 2012. 408 с.
4. Макарычев А. Суверенитет, власть и политическая субъектность: две линии критической теории. URL: <http://www.politex.info/content/view/757/30/> (дата обращения: 06.12.2020).
5. Varshney A. Nationalism, Ethnic Conflict, and Rationality. *Perspectives on Politics*. March 2003. Vol. 1, No. 1. P. 85–99.
6. Олсон М. Логіка колективної дії. Суспільні блага і теорія груп ; пер. з англ. Київ : Лібра, 2004. 272 с.
7. Тишков В. О природе этнического конфликта. *Свободная мысль*. 1993. № 4. С. 4–15.
8. Хесли В.Л. Национализм и пути разрешения межэтнических противоречий. *Полис*. 1996. № 6. С. 39–51.
9. Сидорина Т.Ю., Поляников Т.Л. Национализм: теории и политическая история. Москва : Издательский дом ГУ ВШЭ, 2006. 356 с.
10. Лебедева М.М. Межэтнические конфликты на рубеже веков (методологический аспект). *Мировая экономика и международные отношения*. 2000. № 5. С. 31–39.

11. Horowitz D.L. Structure and Strategy in Ethnic Conflict. Paper prepared for the Annual World Bank Conference on Development Economics, Washington, D. C., April 20–21, 1998. 42 p.

12. Olzak S. Contemporary Ethnic Mobilization. *Annual Review of Sociology*. 1983. Vol. 9. Pp. 355–374.

13. Ачкасов В. Роль элит в провоцировании и эскалации этнополитических конфликтов. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-elit-v-provotsirovanii-i-eskalatsii-etnopoliticheskikh-konfliktov> (дата обращения: 06.12.2020).

14. Этничность и религия в современных конфликтах / отв. ред. В. Тишков, В. Шнирельман; Ин-т этнологии и антропологии им. Н. Миклухо-Маклая РАН. Москва : Наука, 2012. С. 23–56.

15. Рудь І. Придністровський конфлікт: основні причини й сучасний стан протистояння. URL: <http://nbuviap.gov.ua/images/ukraine/2019/ukr1.pdf>. (дата звернення: 08.12.2020).

16. Борділовська О.А., Кухта В.В. Моделі врегулювання курдської проблеми: досвід чотирьох близькосхідних країн. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 86. С. 397–403. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2014_86_100.

17. Задонский С. Курдский вопрос в Турции. URL: <http://www.iimes.ru/?p=116> (дата обращения: 13.12.2020).

18. Шлыков П. Курдский вопрос в Турции: на пути разрешения конфликта? URL: <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=204299> (дата обращения: 06.12.2020).

19. В Северной Ирландии призвали провести референдум об отделении от Великобритании. URL: https://rus.lb.ua/world/2014/09/19/279980_severnoy_irlanii_prizvali.html (дата обращения: 15.12.2020).

20. Луцишин Г. Особливості етнополітичних інтеграційних процесів на міжнародному рівні. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/28216/1/027-128-131.pdf> (дата звернення: 15.12.2020).

21. Лейпхарт А. Со-общественная демократия. URL: http://www.civisbook.ru/files/File/Leiphart_1992-_3.pdf (дата обращения: 23.11.2016).

22. Горовиц Д. Разрушенные основания права сепарации. *Власть*. 2013. № 11. С. 189–191.

23. Етнополітична безпека України: політико-правові механізми протидії етнополітичній дезінтеграції держави : наукова записка / Горбатенко В.П. (керівник авт. кол.), Шемшученко Ю.С., Кресіна І.О., Стойко О.М. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2015. 80 с.

24. Gokcek G. Irredentism versus Secessionism: The Potential for International Conflict. URL: <http://ssrn.com/abstract=1595095> (last accessed: 03.07.2020).

25. The Bolzano/Bozen Recommendations on National Minorities in Inter-State Relations & Explanatory Note. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/8/6/33633.pdf> (last accessed: 18.12.2020).

Information about the authors:

Khorishko L. S.,

Doctor of Political Sciences,
Associate Professor at the Department of Political Science
Zaporizhzhya National University
66, Zhukovskoho str., Zaporizhzhia, 69600, Ukraine

Horlo N. V.,

Doctor of Political Sciences,
Associate Professor at the Department of Political Science
Zaporizhzhya National University
66, Zhukovskoho str., Zaporizhzhia, 69600, Ukraine